

О. І. Брусиловська

дактор політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
к. 32, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна.
тел.: (380482) 633259.
e-mail: cis_asc@paco.net

**ЕКОНОМІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ
В УМОВАХ ЧЛЕНСТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ**

Стаття присвячена проблемі економічної трансформації країн Східної Європи на прикладі Польщі, Словаччини, Словенії, Угорщини та Чехії, що перейшли до другого етапу посткомуністичних трансформацій в якісно нових умовах — як члени ЄС з 2004 року. Компаративний аналіз реформ надає можливість вирізнити особливості досвіду нових членів ЄС задля з'ясування можливостей його використання в Україні.

Ключові слова: економічний ріст, торгівельний баланс, прямі іноземні інвестиції, структурні фонди ЄС.

П'ять країн Східної Європи — Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія — стали повноправними членами Європейського Союзу 1 травня 2004 року. Завершено перший етап трансформацій, протягом якого були вирішені завдання першочергової важливості, такі, як створення ринкової економіки та засад демократичного управління. У порівнянні із ситуацією 1989 р. регіон загалом демонструє значний прогрес. Проте другий етап трансформацій характеризується наявністю невирішеності значної кількості проблем перехідних суспільств, відмінністю в якісних характеристиках старих та нових членів ЄС. Тому тема реформування країн Східної Європи у 2004–2007 рр. залишається актуальною, адже перед Україною стоять схожі завдання в усіх сферах суспільного життя.

Тема економічної трансформації Східної Європи — одна з досить популярних у сучасній політології. Умовно можна поділити її за проблематикою досліджень. Серед авторів, що досліджують специфіку економічної трансформації в окремих країнах регіону, — політологи Д. Ткач, А. Буніч, О. Неменський, Ю. Загоруйко; економісти О. Ракова, Є. Бальцерович. Окрему групу досліджень представляють науковці, які розглядають посткомуністичні трансформації в контексті більш загальних проблем міжнародних відносин (Л. Шишеліна, Н. Деменко). Разом з тим в літературі переважають статті, присвячені окремим аспектам проблеми, що робить необхідним упорядкування наших знань щодо варіантів економічних програм посткомуністичних країн в умовах членства в Європейському Союзі.

Отже, стаття має на меті узагальнення досвіду таких країн, як Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія, на шляху економічної трансформації після 2004 року.

Після вступу в ЄС уряди країн — нових членів склали програми подальших реформ. Так, в Словенії, найбільш економічно розвинутій та стабільній країні регіону, програма реформ була направлена передусім на підготовку країни до членства в зоні євро. Словенія, єдина з країн регіону, стала її членом 1 січня 2007 року. За даними соціологічного опитування, 85% населення впевнені, що це принесе їм економічне процвітання. Секрет успіху Словенії був простим: чітке слідування рекомендаціям Єврокомісії. Так, у 2004 р. Словенія прив'язала курс національної валюти до євро, приєдналась до європейських валютних програм. За 2005 р. ріст ВВП склав 4% (ВВП склав 34 млрд. дол.), інфляція — 2,3%, середньорічний прибуток на душу населення — 17 350 дол., зовнішній борг — 29% від ВВП [1]. Таким чином, вже до кінця 2005 року Словенія, єдина з країн-новачків, досягла маастрихтських критеріїв.

В Угорщині “Конвергенційна програма на 2005–2008 рр.”, націлена на зменшення витрат та збільшення прибутків в держбюджет, мала на меті наблизити країну до кількісних та інституційно-економічних параметрів та показників ЄС, створити умови для збалансованого економічного розвитку, підвищити прибутки населення. Перш за все дефіцит держбюджету в 2009 р. має скласти 3,2% (в 2006 — 10,1%), тобто рівень, прийнятний для ЄС. Програма передбачала непопулярні заходи, що тимчасово мали загальмувати економічний ріст до 2,2–2,6% в 2007–2008 рр., але з 2009 р. повернутись до 4,1%; також передбачався сплеск інфляції до 5,5% в 2007 р. проти 3,6% в 2005 році. Програма конвергенції передбачала, що Угорщина не приєднається до єврозони раніше 2011 року, а можливо, й в 2013 р., тобто останньою з країн, що вступили в ЄС у 2004 році [2, с. 87].

Друга програма, “Програма розвитку Угорщини на 2007–2011 рр.”, націлена на реформування галузей економіки й передбачає, що до 2009 р. економічні показники будуть відповідати маастрихтським вимогам, а до 2011 р. Угорщина перейде до стабільного динамічного піднесення [3, с. 30].

Третя програма, “Нова Угорщина”, розрахована на 2007–2013 рр. Її суть полягає в освоєнні коштів структурних фондів ЄС в рамках 15 оперативних програм. Загальна сума — 7000 млрд форинтів. 1721,5 млрд фор. планується направити на розвиток транспорту, 1600 млрд фор. — на соціальні проекти, у тому числі розвиток охорони здоров'я, освіти, підвищення зайнятості. Перед сільським господарством поставлені три пріоритетні завдання — відродження збалансованості у розвитку рослинництва та тваринництва, ефективне використання природо-кліматичних умов, створення умов для виробництва біоенергії (800 тис. тонн біоетанолу на рік). При цьому 80% біоетанолу планується експортувати в інші країни ЄС [3, с. 32].

Але реальність в Угорщині ускладнилась заявою прем'єр-міністра Ференца Дюрченя щодо економічної бездіяльності уряду протягом 2002–2006 років. Подальший аналіз ситуації показав дуже високий дефіцит держбюджету — до 4% від ВВП в 2006 р. і 8% в 2007 році [4]. Крім того, суспільство не підтримало програму реформ, тому що вона передбачала

розширення бази податкообкладання, реформу пенсійної системи, зменшення кількості працюючих в суспільній сфері і т. ін. Однак Єврокомісія наголосила, що головною загрозою для країни буде непроведення цих реформ. Керівництво ЄС попередило, що якщо Угорщина до 2009 р. не виконає своїх зобов'язань, то може постати питання про припинення виділення для неї коштів з структурних фондів ЄС.

Переходячи від програм до характеристики основних економічних показників в країнах — новачках ЄС, слід зазначити, що вони залишаються досить амбівалентними. В перші три роки членства Польщі в Європейському Союзі економічний ріст в середньому складав щорічно 4,2%. За цим показником Польща посіла восьме місце серед 25 країн ЄС. Темпи зростання ВВП виглядали так: 2004 р. — 5,3%, 2005 р. — 3,4%. Однак хоча ВВП на душу населення зріс з 40% від середнього показника по ЄС до 46% у 2005 році, аналітики такі темпи росту вважали надто повільними: більшість інших країн — нових членів ЄС випереджали Польщу. Темпи зростання ВВП Словаччини в 2004 р. склали 5,3% (78,9 млрд дол.), в 2006 р. — 9,8%. Темпи зростання ВВП Угорщини складали в середньому 3–5% щорічно, Чехії — 6% з 2005 р. Водночас загальний державний борг Словаччини складає 46,6% від ВВП; в Угорщині борг перевищив 60% від ВВП в 2007 р. [4].

Локомотивом економічного зростання в регіоні стало виробництво, особливо промислове. Це відрізняє нових членів ЄС від старих, де провідне місце займає сфера послуг. Чехію, наприклад, за темпами зростання промисловості — більше 15% — порівнюють з “азіатськими тиграми”. В Словаччині основою росту є передусім автомобілебудівництво. Країна стала найбільшим в світі виробником автомобілів на одного жителя. Тут розташували свої нові заводи такі гіганти автомобілебудівництва як Хюндай, Кіа, Фольксваген, Пежо-Сітроен, Форд. Далі важливі місця посідають машинне обладнання та електрообладнання.

Але така ситуація не може продовжуватись тривалий час: через 10–20 років країни регіону підуть тим же курсом, що й інші розвинуті європейські держави. Аналітики вже сьогодні відмічають, що, наприклад, в Угорщині сильними сторонами економіки стали інноваційна діяльність, ефективність сфери послуг, значні обсяги зовнішньоекономічного обороту. В Чехії з 2006 р. найбільш динамічним напрямом бізнесу став туризм, переважно регіональний (Карловарський, Південно-чеський, Південно-моравський, Центрально-чеський край). ЄС відреагував на це виділенням Чехії на 2007–2013 рр. 25 млрд крон щорічно тільки на регіональний туризм; додатково 2,1 млрд. крон на рік піде на розвиток Праги [4].

Структура економіки країн Центральної Східної Європи загалом відповідає нормам ЄС. Так, в Словаччині сектор послуг забезпечує 64,4% ВВП, промисловість — 30,1%, сільське господарство — 3,5% [5, с. 79]. Важливим завданням залишається посилення експортної складової виробництва.

Це завдання вдало реалізує Угорщина, нарощуючи експорт в ФРН, Австрію, Італію, Францію, Велику Британію, а також в країни — нові члени

ЄС. 62% в структурі експорту складають електроніка, телекомунікаційні товари, машини, транспортні засоби. 29,8% приходить на обробляючі товари хімічної та фармацевтичної промисловості, вироби з металу та пластмаси, текстильні вироби. 6,1% складають продукти харчування, напої, тютюнові вироби. В структурі імпорту 50% складає товарна група “машини та транспортні засоби”, що також є позитивним моментом [3, с. 31].

Але торгівельний дефіцит Угорщини в 2007 р. склав 1 млрд. євро. Торгівельний баланс Польщі був позитивним з країнами ЄС (передусім завдяки лібералізації торгівлі продовольчими товарами), але загальний баланс залишився негативним за рахунок торгівлі з країнами — не членами ЄС. Це пояснюється тим, що Польща була змушена прийняти загальноєвропейські тарифні норми, і в середньому вони впали з 8,9 до 4,1%. Таким чином, імпорт з країн, що розвиваються (передусім з Китаю), стрімко зріс [6].

В історії Чехії 2006 рік став першим, коли сальдо торгівлі стало позитивним й склало 50 млрд крон. Курс національної валюти почав стрімко зростати (28 крон — 1 євро) [4]. Всесвітній банк відреагував на зміни переведенням Чехії з категорії країн з економікою, що розвивається, до групи країн з високорозвинутою економікою (з країн, що вступили в ЄС в 2004 р., Чехію випередила тільки Словенія). Це означає, що Чехія не буде більше отримувати фінансову допомогу Всесвітнього банку, а навпаки, свої кошти надаватиме бідним країнам. Але для чеської економіки така зміна піде тільки на користь: перш за все поліпшиться інвестиційний клімат.

Польща залишається реципієнтом бюджету ЄС: чисті дотації в 2004 р. досягли 1,7 млрд євро і надалі продовжували зростати. Серед нових фінансових інструментів, які стали доступні після вступу в ЄС, найбільшу долю складають фонди розвитку сільського господарства та сільських регіонів (27%); на другому місці — дотації на підтримку структурних реформ (23%) [6]. Тим не менш освоєння фондів бюджету ЄС відбувається повільно за рахунок децентралізації системи управління структурними програмами, численних помилок місцевих та центральних органів влади.

Одною з найважливіших сфер реформування в регіоні, як і напередодні вступу в ЄС, залишалась фінансова. В Словаччині прогрес був більш помітний навіть на тлі старих членів Євросоюзу: вона зайняла третє місце за розміром ВВП, який перерозподіляє уряд. Державні витрати займають 36%, державні прибутки — 35% [7]. З точки зору економічної свободи, чим більше податків держава відбирає й витрачає на власні потреби, тим гірше.

Отже, після реформ 2004 року Словаччина за індексом економічної свободи перемістилась з 56-го на 35-те місце. Це призвело до поліпшення інвестиційного клімату: Словаччина зайняла 18-те місце в світі за показником принадності інвестиційного середовища [7].

За рейтингом “Euler Hermes”, світового лідера у сфері страхування кредитних ризиків, держави поділені на 6 категорій від найнадійнішої до найризикованішої (A–D). До категорії “A” в Східній Європі віднесені тільки Чехія та Словенія [1].

Існує також такий цікавий показник, як “Глобальний рейтинг конкурентоздатності”, який готує Міжнародний інститут розвитку менеджменту, вивчаючи 314 критеріїв економіки. Перші місця в ньому посідають США, Гонконг, Сінгапур. Угорщина в 2005 р. займала 37-ме місце, але в 2006 р. перемістилась на 41-ше місце [4].

В Польщі притік прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в повній згоді з прогнозами зріс за перший рік перебування в ЄС, але потім його динаміка уповільнилась. За відносними показниками сукупних іноземних інвестицій Польща в 2007 р. спустилась на п'яте місце з семи країн — нових членів ЄС (п'ять плюс Болгарія та Румунія, які стали членами ЄС з 1 січня 2007 року) — нижче тільки Словенія та Румунія. Основними інвесторами в економіку Польщі були країни ЄС, на які приходилось більше 83% загального обсягу ПІІ в 2005 році. Лідерами були Нідерланди, ФРН та Франція, які забезпечили майже 61% сукупного притоку ПІІ в Польщу. В свою чергу стрімко зросли польські інвестиції за кордоном: 636 млн євро в 2004 р., 2493 млн євро в 2005 р. [8].

Згідно з дослідженням німецької Торгівельної палати за 2004 р. біля половини інвесторів розглядали як найкраще місце для інвестицій Словаччину. Вона випередила сусідів завдяки географічному розташуванню в самому центрі Європи, відносно меншій бюрократії, ліпшій інфраструктурі, кваліфікованій та все ще більш дешевій робочій силі. Але на перше місце слід поставити сприяння інвесторам з боку словацького уряду (звільнення від частини податків, прискорення процедур, державні гарантії, допомога в будівництві інфраструктури). Уряд залучав інвестиції двома шляхами. Перший — приватизація вже діючих підприємств, другий — інвестиції в новий приватний сектор, будівництво підприємств з нуля. Вже наприкінці 2004 р. обсяг ПІІ в Словаччину досяг 11,5 млрд. дол., було розпочато 46 крупних інвестиційних проектів. Біля 38% ПІІ було зроблено в промисловість, 22% — в банківський сектор, 12% — у роздрібну торгівлю, 11% — в сектор електро- та газопостачання, 10% — в транспорт та телекомунікації. Серед держав лідером за обсягом інвестицій в Словаччину стала ФРН (23% всіх ПІІ), на другому місці — Нідерланди (16%), на третьому — Австрія (14%) [7].

Але навіть в Словаччині ПІІ — одна з сфер діяльності уряду, що були піддані найбільшій критиці. Головною причиною такого становища була нерівномірність залучення ПІІ в регіони і, таким чином, нерівномірність зростання кількості робочих місць та благоденства громадян. В Словаччині привілейованими стали західні та південно-західні регіони, розташовані поблизу Братислави, чеського кордону та Відня. Їхні показники дорівнюють середнім по ЄС. В той же час східні регіони — Пряшевський та Кошицький — є недоінвестованими, з великою кількістю соціальних проблем, безробіттям 20–30%.

Загалом соціальні проблеми в країнах-новачках дуже подібні. Наприклад, загальний рівень безробіття в Словаччині є одним з найвищих по ЄС: 13,2% в 2006 р., 11,1% в 2007 році. В Польщі безробіття за 2007 рік становило 8,8%. Інфляція в Угорщині в 2007 р. досягла 9%. В Словаччині

картина більш втішна: в 2004 р. інфляція склала 7,5%, в 2005 р. — 2,6%, в 2006 р. — 4,5%, в 2007 — 2,8% [9].

Відносно нове явище — підвищення мобільності трудових ресурсів. Як і прогнозувалось польськими аналітиками, після вступу в ЄС зросла зовнішня мобільність, яка була сконцентрована в напрямку трьох країн ЄС, що відкрили свої ринки праці, — Великої Британії, Ірландії та ФРН. У 2004 р. біля 250 000 поляків перебували за кордоном як мінімум два місяці (це на 20% більше, ніж в 2003 р.) [10]. Притік іноземних робітників поки що не зміг повністю замінити поляків: нестача кваліфікованих кадрів відмічена в кількох секторах, особливо в охороні здоров'я. Отже Польщі, як і більшості нових членів ЄС, доведеться пом'якшити свою імміграційну політику відносно країн — не членів ЄС.

Соціологічні опитування несподівано для аналітиків засвідчили зростання позитивної оцінки членства Польщі в ЄС. У 2006 році 54% респондентів вважали, що воно принесло країні більше вигод, ніж втрат (у 2004 р. цей показник склав 39%, у 2005 — 46%). Найбільшими вигодами поляки назвали можливість легально працювати в інших країнах — членах ЄС, відкриті кордони, підтримку сільського господарства та доступність фондів ЄС [10].

Однак з членством в ЄС не всі проблеми набули позитивної динаміки. Головною загрозою для економічного зростання країн регіону залишається нестабільність на ринку енергоносіїв. Всі вони залежать від російського газу. В Словаччині 90% газу має російське походження. Крім того, саме на словацькій території нафтовий потік “Дружба”, який складається з 5 труб, розділяється і далі йде через Чехію в ФРН та Францію, через Австрію — в Італію. Словацькою частиною “Дружби” володіє компанія “Транспетрол”, 49% акцій якої до 2005 р. належали “Юкоосу”, а після — іншій російській компанії, “РуссНефть”. Отже, РФ розглядає Словаччину як важливу стратегічну ланку своєї енергетичної інфраструктури і не відмовиться від можливості впливати на словацьку політику. Другий приклад — Угорщина, соціалістичний уряд якої підписав угоду з РФ щодо будівництва російського газопроводу “Голубий потік”. Але на думку опозиції, це не відповідає ані інтересам країни, ані інтересам ЄС, тому що посилює залежність Європи від Росії.

Підсумовуючи досвід цих п'яти країн — лідерів економічної трансформації в регіоні, можна виділити кілька найважливіших тенденцій. По-перше, більшість побоювань східноєвропейців, пов'язаних зі вступом в ЄС, не виправдались: завдяки продуманій політиці основні показники продовжували зростати, передусім приємною неочікуваною тенденцією стало випередження темпів зростання експорту над імпортом; ріст рівня життя населення не уповільнився, тільки ціни трохи зросли протягом перших двох років членства.

По-друге, досягнення п'яти країн — членів ЄС в 2004–2007 роках були значною мірою обумовлені характером інституціональних та нормативно-правових реформ, які були проведені до вступу в ЄС. Адаптація до законодавства ЄС дозволила їм провести глибокі реформи в сфері регулюван-

ня економіки, що сприяли поліпшенню ділового клімату та економічному зростанню. Водночас недоліки законодавства, які залишались на момент вступу, та незадовільна діяльність державного апарата стали головними причинами негативних явищ в економічному розвитку країн.

І останнє, про що слід пам'ятати при аналіз економічної трансформації, — її пряма залежність від політичних умов проведення реформ, обізнаності уряду, здатності узгоджувати свої інтереси з загальноєвропейськими.

Література

1. Загоруйко Ю. Словения — первая // Зеркало недели. — 2005.
2. Шишелина Л. Ф. Венгрия в Европе // Межд. жизнь. — 2005. — № 11. — С. 78–89.
3. Ткач Д. Будапешт: горяча осінь 2006 р. // ПіЧ. — 2006. — № 11. — С. 28–33.
4. Ракова Е. Залог процветания // www.belmarket.by/index.php?article=25303&05
5. Деменко Н. Чехия и Словакия в ЕС // Компас. — 2004. — № 21. — 86 с.
6. Бальцерович Е. Экономика Польши после вступления в ЕС // www.case.com.pl
7. Буніч А. Словакия // <http://bunich.ru/encyclopedia/content.php?id=3&gid=22>
8. Poland economy // www.mfa.gov
9. Economy of Poland // <http://bbc.co.uk>
10. Неменский О. Оранжевая революция по-польски // <http://kreml.org/opinions>

О. И. Брусиловская

Кафедра международных отношений ОНУ имени И. И. Мечникова.
к. 32, Французский бул. 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ СТРАН ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В УСЛОВИЯХ ЧЛЕНСТВА В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

Резюме

Статья посвящена проблеме экономической трансформации стран Восточной Европы на примере Польши, Словакии, Словении, Венгрии и Чехии, которые перешли ко второму этапу посткоммунистических трансформаций в качественно новых условиях — как члены ЕС с 2004 года. Компаративный анализ реформ дает возможность проанализировать особенности опыта новых членов ЕС для выяснения возможностей его применения в Украине.

Ключевые слова: экономический рост, торговый баланс, прямые иностранные инвестиции, структурные фонды ЕС.

O. I. Brusilovska

Department of International Relations, Odessa National University,
k. 32, French Bul., 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

**ECONOMIC TRANSFORMATION OF EAST EUROPEAN STATES
IN THE CONDITIONS OF EU MEMBERSHIP**

Summary

The article is dedicated to the problem of economic transformation of the East European states on the example of Poland, Slovakia, Slovenia, Hungary and Czech Republic, that already moved to another stage of post-communist transformations in high-grade better conditions — as the members of EU since 2004 year. Reforms' comparative analysis offers the possibility to emphasize special features of new EU members' experience for ascertaining the possibilities of its usage in Ukraine.

Key words: economic growth, commercial balance, direct foreign investment, structural EU funds.